

Fazıl ÖZDAMAR, *İran Türklerinde Köroğlu Destanı: Gelenek, Bilimsel Birlikim, İnceleme ve Metinler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023, ISBN: 978-625-408-465-2, 704 sayfa.

Yasin UYSAL*

Türk halk edebiyatının büyük bir kısmını oluşturan sözlü yaratmalar Türk kültürünün devamlılığı bakımından son derece önemlidir. Türk sözlü geleneğindeki edebî yaratmalar binlerce yıllık kültürel ve tarihsel geçmişi günümüze aktarmış ve günümüz kültürel yapısındaki pek çok unsuru bünyesine katarak genç kuşaklara aktarmaya devam etmektedir. Cumhuriyet'in "kuruluş" felsefesinde önemli bir rolü olan ve uzunca bir süre sözlü gelenek içerisinde yaşatılıp daha sonra yazılı edebî geleneğe aktarılan Dede Korkut Destanları bu kültür aktarımını gerçekleştirmedeki örneklerin en başında gelmektedir. Yazılı edebî geleneğimizde Dede Korkut yazmaları nasıl bir öneme haiz ise, yüzyıllardır sözlü edebî geleneğimizde var olan Köroğlu Destanı da ayrı bir öneme sahiptir.

"Türk destanları hakkında araştırma yapanların çok iyi bileceği üzere, Köroğlu Destanı tek bir şekil ve konuda değil; zaman, yer, anlatıcı ve dinleyici unsurlarına bağlı olarak, her Türk boyuna ait geleneğin kendine has özelliklerine göre ve hatta aynı gelenek içindeki alt grupların da kendilerine has özelliklerine göre anlatılmaktadır. Ancak temeldeki muhteva birliği bütün anlatmalarda gözlenebilir (Ekici 2004: 13)." "Geniş bir coğrafyada, paylaşılmayan bir gezinliği" (Oğuz 2011: 10) bulunan Köroğlu Destanı, Türk dünyasının büyük bir kısmını kaplayan; Türkiye, Azerbaycan, Doğu Türkistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve İran coğrafyalarında yayılmış ve bu bölgelerin anlatı geleneğinde icra edilen bir destandır. Köroğlu Destanı; işgalcilere, görevlerini kötüye kullanan idarecilere, zalim beylere, varyemez tüccarlara ve her türlü haksızlığa karşı duran alp tipi kahraman Köroğlu hakkındaki anlatmalar bütünüdür. Haksızlık ve zorbalığa karşı mücadelesine bireysel olarak başlayan Köroğlu, zaman içerisinde etrafına pek çok yiğidi veya "deli/keleş" Çamlıbel adı verilen kalesinde toplayarak zorbalık ve haksızlığa karşı savaşını devam ettirmiştir.

Köroğlu Destanı hakkında Türkiye sahasında ilk bilimsel çalışma 1931 yılında Pertev Naili Boratav tarafından yapılmıştır. Pertev Naili Boratav'dan sonra Cahit Öztelli, Mehmet Kaplan, Saim Sakaoğlu, Fikret Türkmen, Ali Berat Alptekin ve Metin Ekici gibi pek çok araştırmacı Köroğlu anlatmaları hakkında önemli çalışmalar yapmıştır.¹ Gerek Türkiye sahasında gerekse diğer Türk boyları ve Türk kültür havzasında kalan çeşitli ülkelerde Köroğlu hakkındaki çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu yazıda da Doç. Dr. Fazıl Özdamar tarafından yayımlanan "İran Türklerinde Köroğlu Destanı; Gelenek, Bilimsel Birlikim, İnceleme ve Metinler. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023" adlı kitap akademik bir üslupla tanıtılacaktır.

2023 yılında Fazıl Özdamar tarafından hazırlanan ve 704 sayfadan oluşan kitap; "Önsöz", "Giriş", "İran Türkleri Köroğlu Destanında Yapı" ve "İran Türklerinin Köroğlu Destanı Metinleri" adlı iki inceleme bölümü, "Kaynaklar" ve "Dizin" kısımlarından oluşmaktadır. Kitap genel olarak İran Türkleri aşıklık geleneğinde icra edilen Köroğlu Destanına ait kolların tespitini, bu anlatmaların tasnifini ve anlatı bilim çerçevesinde Greimas yöntemiyle yapsal incelemesini sunmaktadır.

* Doktora öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, yasinuysalsh@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0189-6414.

Çalışmasını, bir Köroğlu olarak gördüğü Nihal Atsız'a ithaf eden Özdamar, kitabın ön söz kısmında; çalışmasının öyküsü, konusu, kapsamı ve kitap içerisinde uyguladığı yöntemden bahsetmiştir. İran'da yoğun bir Türk nüfusu bulunmaktadır. Türk boylarının neredeyse tamamında ve onlara komşu olan bazı milletlerin anlatı geleneklerinde yaşatılan Köroğlu anlatımları İran Türkleri arasında da anlatılmakta olup İran Türklerinin sözlü gelenek ve yazılı geleneklerinde yüzyıllardır yaşatılmaktadır.

İran Türkleri arasında var olan Köroğlu anlatımları çeşitli dönemlerde derlenmiş ve bu derlemeler hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak İran Türkleri arasında yaşayan Köroğlu anlatımları bilimsel bir şekilde incelenmemiş ve gelenek tarafından "kol" adı verilen destani anlatımlar ciddi bir bilimsel tasnife tâbi tutulmamıştır. İran Türklerinin âşıklık geleneği içerisinde yaşatılan Köroğlu anlatımlarının çağdaş Halk Bilimi yöntemleri ile incelenmemiş olması önemli bir eksiklik olup bu eksikliklerin farkında olan Fazıl Özdamar, incelemiş olduğumuz bu kitabı hazırlayarak önemli bir boşluğu doldurmuştur. Özdamar, çalışmasının önemli bir amacını; "Köroğlu'nun İran Türkleri anlatımları hakkında Türkiye'de yapılmış çalışma bulunmadığından bu çalışmanın amaçlarından biri, Türk Dünyası'nın en yaygın destanı kabul edilen Köroğlu'nun İran Türkleri varyantlarını tespit etmek ve bu bölgede anlatılan metinlerin Köroğlu Destanı içerisindeki yerini ortaya koymak (2023: 16)" şeklinde açıklamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Özdamar 2010 ve 2016 yılları arasında İran'da pek çok derleme çalışması yapmış ve Köroğlu Destanı kollarının 25 varyantını sözlü veya yazılı kaynaklardan derlemiştir. Tespit edilen Köroğlu kollarından 11 tanesi bu kitap içerisinde incelenmiştir.

Kitabın Giriş kısmı; "İran Türkleri Âşıklık geleneği" ve "İran Türklerinde Köroğlu Destanı" olmak üzere iki alt başlıktan oluşturulmuştur. "İran Türkleri Âşıklık geleneği" başlığı altında İran Türklerindeki âşıklık geleneği, muhitleri, âşıkların eğitimi, destan anlatma geleneği ve çalgı aletleri hakkında son derece doyurucu ve zengin bilgi verilmiştir. Bu kısım İran Türkleri arasındaki halk edebiyatı yaratmaları hakkında bilgi edinmek için de çok değerlidir. "İran Türklerinde Köroğlu Destanı" adlı ikinci başlık altında ise Köroğlu anlatımları hakkında yapılan ilk çalışmalar, Köroğlu kollarının varyantları, bu anlatımların çeşitli ezgi veya havaları ve anlatıcıları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

İran sahası âşıklık geleneği hakkında ayrıntılı bilgi verilen bu ikinci başlık altında işlenmiş bir başka önemli konu da âşık muhitleridir. Özdamar'ın bilgi verdiği önemli âşıklık muhitleri şunlardır: Tebriz/Karadağ âşık muhiti, Urmiye âşık muhiti, Sulduz/Karapapak âşık muhiti, Zencen âşık muhiti, Kum/Save âşık muhiti, Horasan/Türkmen Sahra âşık muhiti, Kaşkay âşık muhiti (2023: 27-33). "İran'da âşıkların yetişmesinde en önemli mekânlar, usta âşıkların okulları ve âşık kahvehaneleridir" ve "en fazla âşık, İran Türklüğünün kültür başkenti olan Tebriz'de bulunmaktadır ki bu şehirde yaklaşık 600 âşık" yaşamaktadır (2023: 34). Özdamar, İran'daki âşıkların âşıklık geleneği icra tarzlarını ve icra edilen metinleri çeşitli okullarda, kahvehanelerde ve elektronik ortamdaki kayıtlar vasıtasıyla öğrendiklerini söylemektedir. Özdamar, giriş bölümündeki "İran Türklerinde Köroğlu Destanı" adlı ikinci kısma Türk boyları arasında hiçbir destanın Köroğlu anlatımları kadar geniş bir yayılma alanının olmadığını belirterek başlamaktadır (2023: 49). Özdamar'ın açıklamaları Köroğlu hakkında ilk bilgilerin 17. yüzyıla kadar uzandığı yönünde olmuştur.

Birinci bölüm olan "İran Türkleri Köroğlu Destanında Yapı" tamamen kuram ve yapısal çözümleme üzerinde durulmuştur. Fazıl Özdamar bu bölümde Köroğlu Destanı'nı ve bu destanın kollarını yapısal olarak çözümlemek için sözdizimsel model ve eyleyenler-oyuncular modeli hakkında açıklamalar yapmıştır. Ardından da bu modelleri Köroğlu Destanı'nın kollarına uygulamıştır. Fazıl Özdamar bu bölümde ilk olarak "yapısalcılık" üzerinde durmuş olup yapı kavramının etimolojik anlamlarını açıklamıştır. Ardından da

Ferdinand de Saussure ile yapısalcılığın gelişim süreci hakkında açıklamalarda bulunmuştur. John Locke, Charles Sanders Peirce, Charles William Morris, Vladimir Propp ve Algirdas Julien Greimas gibi yapısalcıların görüşlerine de yer vermiştir. Yapısalcılık içerisinde gösterge bilimini ele alan Özdamar A. J. Greimas üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü kitaptaki kuramsal yaklaşım Greimas'ın yönteminden hareketle ortaya konmuştur. Özdamar, yapısal çözümlemede A. J. Greimas'tan hareketle "sözdizimsel modeli" ve "eyleyenler-oyuncular sistemini" Köroğlu Destanı'na ve bu destanın kollarına uygun olarak geliştirip kullanmıştır.

Fazıl Özdamar sözlü ve yazılı gelenekten derlemiş olduğu Köroğlu anlatmalarını ve kollarını (11 kol) genel itibarıyla yukarıdaki model ve eksenlere göre yapısalcı bir şekilde çözümlemiştir. Ayrıca yapısal çözümlemeden önce elde ettiği metinleri "kahramanın yolculuğu" teminden hareketle "Kahramanın Ortaya Çıkışı", "Kahramanın Maceraları" ve "Kahramanın Sonu" şeklinde üçlü bir kalıba-sisteme de dökmüştür. "Kahramanın Ortaya Çıkışı" adlı ilk inceleme kısmında "Mehter Alı Destanı" yer almaktadır. "Bu kolda Köroğlu'nun babası olan Mehter Alı'nın evlat edinilmesi, gençliği, zengin olması, evliliği sonrasında Köroğlu'nun doğumu ve onun gençliği, erginlenmesi, atları temin etmesi, Çamlıbel'i yurt tutması ve Delilerini etrafında toplaması anlatılmaktadır (2023: 99)." "Kahramanın Maceraları" adlı ikinci alt başlıkta ise "Köroğlu'nun Tebriz, İstanbul, Türkmen, Bayezid, Turna Teli ve Erzurum seferleri, Bolu Beyi 1 ve 2 kolları ile Keçel Hamza kolu (2023: 127)" yer almaktadır. Bu kısımda Köroğlu'nun ve Çamlıbel'de toplamış olduğu delilerinin çeşitli macera ve savaşları işlenmiştir. Birinci bölümün son kısmı olan "Kahramanın Sonu" adlı kısımda ise Köroğlu'nun Kocalığı adlı kol işlenmekte olup bu destanda "Köroğluluğu bitirmeyi düşünen Köroğlu'nun bu sebeple Delilerini Çamlıbel'den göndermesi, Çamlıbel dışında tüfeğin varlığını öğrenmesi, gittikleri İstanbul'da İstanbul Paşası'nın saldıracağını öğrenmesi ve Delilerini tekrar toplayarak Köroğluluğunu devam ettirmeye karar vermesi anlatılmaktadır (2023: 332)." Özdamar her destan kolunu çeşitli kesitlere ayırıp bu kesitleri eyleyenler-oyuncular modeline göre incelemiştir.

"İran Türklerinin Köroğlu Destanı Metinleri" adlı ikinci bölümde Fazıl Özdamar'ın derlemiş olduğu Köroğlu Destanı kollarının metinleri bulunmaktadır. İkinci bölüm içerisinde derlenen bu 11 tane kolun Latin harflerine aktarımı yer almaktadır. Ayrıca kitap bu bölüm ile sona ermektedir. Söz konusu bu 11 tane kolun ilerleyen dönemlerde Türkiye Türkçesiyle yayımlanması Türk dünyası incelemeleri için önem arz etmektedir.

Fazıl Özdamar'ın konu edindiği Köroğlu Destanı, asıl itibarı ile İran Türklerinin âşıklık geleneği içerisinde devam eden anlatmalara odaklanmaktadır. İncelediğimiz bu çalışma birbiriyle ilişkili olmak üzere üç konunun birleşimidir. Bunlar âşık edebiyatı, Köroğlu Destanı ve anlatı bilim çerçevesinde yapısal çözümlemedir. Özdamar da bu kapsam bağlamında âşık edebiyatı muhitleri içerisinde Köroğlu anlatmalarını tespit edip bu sözlü ve yazılı metinlerin yapısal çözümlemesini ortaya koymuştur. Tüm bunları yaparken de araştırmanın sınırları içerisinde olan İran'daki Türk edebiyatı, âşıklık geleneği, âşıkların çeşitli durum ve koşulları, anlatı bilimin kaideleri ve kuramsal yaklaşım gibi birçok konu üzerinde durmuştur. Bu bakımdan alışılmış metin derlemelerinden ayrılmaktadır. Çünkü Özdamar'ın ortaya koymuş olduğu bu çalışma tespit, derleme, deşifre, yapısal çözümleme ve kuram bakımından eksiksiz bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir.

Halk bilgisinin ve halk edebiyatının halk bilimi kapsamında derlenmesi önemlidir. Ancak halk bilimi kapsamına giren kavram ve olguların sadece derlenmesi değil bunların kuramsal ve yapısal çözümleri de önem arz eder. Bundan dolayı halk bilimi çalışmaları ilk olarak derleme, ardından da kuramsal ve yapısal çözümleme olarak iki aşamadan olu-

şur. Bu bakımdan Fazıl Özdamar bu çalışmasında konu itibarıyla epizot ve motif inceleme/tespiti yapmayıp derleme ve yapısal çözümleme konusunda başarılı bir yöntem izlemiştir. Çünkü Özdamar, İran Türkleri arasında bir gelenek doğrultusunda yaşayan Köroğlu Destanı varyantlarını sözlü ve yazılı kaynaklardan derleyip bu anlatıların yapısını anlatı bilim mantığı ile kuramsal boyutta incelemiştir. İncelemiş olduğumuz bu kitap ileride yapılacak olan pek çok çalışmaya konu, yöntem ve kaynak bakımından çeşitli açılardan öncülük edecektir.

NOTLAR

1. Söz konusu bu çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: Boratav, Pertev Naili. Köroğlu Destanı. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1931; Öztelli, Cahit. Köroğlu ve Dadaloğlu: Hayatı, Sanatı, Şiirleri. Ankara: Varlık Yayınevi, 1953; Köroğlu Destanı. Anlatan: Behçet Mahir, Derleyenler: Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Muhan Bali, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973; Türkmen, Fikret. Köroğlu. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 5, 416-420, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982; Alptekin, Ali Berat. "Köroğlu'nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Olan Münasebetleri", Sultan Baba ve Köroğlu. Ed.: Tuncer Gülensoy, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 1987; Sakaoğlu, Saim. Köroğlu Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Edebiyatımızdaki Yeri. *Erciyes*, 9(1987): 7-9; Ekici, Metin. *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

KAYNAKÇA

- Ekici, Metin. *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Oğuz, M. Öcal. "Çok Mekânlı ve/veya Çok Mezarlı Anlatı Kahramanları: Yunus Emre". *Millî Folklor*. 91(2011): 5-11.
- Özdamar, Fazıl. *İran Türklerinde Köroğlu Destanı: Gelenek, Bilimsel Birikim, İnceleme ve Metinler*. İstanbul: Ötügen Neşriyat. 2023.